

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

ČERNÁ HORA

František Šístek

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Černá Hora

FRANTIŠEK ŠÍSTEK

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2007

© František Šístek, Ph.D., 2007

© Libri, 2008

ISBN 978-80-7277-355-8

Obsah

Úvod 7

Středověká státnost: od Duklji přes Zetu po Černou Horu 10

Antické dědictví a stěhování národů 10

Duklja za vlády Vojislavljevićů (997–1182) 13

Ve státě Nemanjićů (1182–1360) 15

Zeta za Balšićů a srbských despotů (1360–1455) 18

Za vlády Crnojevićů (1455–1496) 19

Černohorské kmeny mezi Osmanskou říší a Benátskou republikou 23

Kmenová struktura a patriarchální mentalita 23

Černohorci pod Osmany v 16. století 29

Islamizace a osmanské civilizační vlivy 32

Pod Osmany v 17. století 35

Za vlády vladyků: od kmenového svazu ke státu 39

Vladyka Danilo a zrod dynastie Petrovićů (1697–1735) 39

Vladykové Sava a Vasilije (1735–1766) 40

Samozvaný car Štěpán Malý (1766–1773) 42

Vladyka Petar I. a základy státu (1773–1800) 44

Petar I. a boj o přímoří (1800–1830) 46

Njegoš – vladyka a básník (1830–1851) 47

Černohorské knížectví a království 51

Kníže Danilo (1852–1860) 51

Kníže Nikola, Velká válka a mezinárodní uznání
(1860–1878) 53

Modernizace, reformy a problémy za Nikolovy vlády 54

Mezinárodní vztahy do 1. světové války (1878–1914) 57

Parlamentarismus a politická polarizace (1905–1912) 61

Balkánské války (1912–1913) 63

1. světová válka, rakousko-uherská okupace a komitský
odboj (1914–1918) 65

Jugoslávské století 68

Otázka národní identity: černohorství a srbství 68

Vznik jugoslávského státu a konec černohorské
nezávislosti (1918–1922) 71

Exilová vláda a vojsko po vzniku Jugoslávie (1918–1922) 74

V meziválečné Jugoslávii (1919–1941)	76
2. světová válka (1941–1945)	80
V Titově Jugoslávii (1945–1989)	84
Rozpad Jugoslávie a cesta k samostatnosti	88
„Antibyrokratická revoluce“ a rozklad federace (1989–1991)	88
Na straně Bělehradu (1991–1996)	91
Proti Bělehradu (1997–2000)	94
Od pádu Miloševiče po referendum o nezávislosti (2000–2006)	98
První rok nového státu	101
Česko-černohorské vztahy	105
Encyklopedické heslo	111
Doporučená literatura	120
Seznam použitých zkratk	121
Představitelé státu	123
Informace pro turisty	127
Jazyková první pomoc	128

Úvod

Na jaře 2006 vznikl v Evropě další nový stát – Černá Hora. Nejmenší republika někdejší jugoslávské federace vystoupila ze společného svazku se Srbskem mírně, na základě referenda, jež se konalo pod přísným dohledem EU. Samostatnost není jistě nutnou podmínkou ani automatickou zárukou úspěšného rozvoje, teprve černohorská cesta k nezávislosti však po mnoha desetiletích vyvolala zvýšený zájem o dějiny a současnost této balkánsko-středomořské země, jež zůstávala dlouho ve stínu dramatictějších událostí v sousedních oblastech bývalé Jugoslávie. Navzdory malé rozloze a nevelkému počtu obyvatel se Černá Hora pyšní bohatou historií. Podobně jako další státy evropského jihovýchodu ležela i Černá Hora po staletí na křižovatce mocenských zájmů, náboženských okruhů a civilizací: části jejího dnešního území patřily postupně římské a byzantské říši, středověkému srbskému státu, osmanskému impériu, benátské republice, habsburské monarchii nebo královské, socialistické a nakonec Miloševićově Jugoslávii. Černohorci však dnes zdůrazňují především vlastní, několik staletí trvající politickou tradici. *„Černá Hora je divem světa. Není příkladu v dějinách člověčenstva, že by národek počtem tak nepatrný byl po celé věky se zdatem odolával útokům nepřítele tisíckrát mocnějšího,”* shrnul svou romantickou vizi černohorské minulosti spisovatel a novinář Josef Holeček v úvodu k prvému, stále svěžímu přehledu o této zemi v češtině (J. Holeček: *Černá Hora*, Praha 1876). Dnes disponujeme podrobnějšími, navíc méně jednoznačnými fakty a nevyjadřujeme se zpravidla tak exaltovaně, Holečkův údiv a obdiv však přesto nepostrádají jisté racionální jádro. Po rozkladu středověkých státně-politických struktur v důsledku turecké expanze se černohorská společnost zformovala jako svébytný svaz pasteveckých kmenů, prodchnutý patriarchální a válečnickou mentalitou. Přerůstání tohoto kmenového svazu ve stát představuje hlavní osu černohorských dějin od osmanských dob až po 20. století. Od konce 17. století vládla černohorským kmenům teokratická dynastie Petrovićů

Njegošů, od poloviny 19. století do roku 1918 byla pak Černá Hora světskou monarchií, definitivně mezinárodně uznanou roku 1878. Následující 20. století, jehož větší díl prožila Černá Hora jako součást různých pokusů o státně-politickou integraci jihoslovanských národů, poznamenala periodická politická polarizace, několik ničivých válek, otázka státoprávního postavení země a proces národního uvědomění, v němž větší nové pravoslavné obyvatelstvo oscilovalo mezi širší identitou srbskou a exkluzivně černohorskou. Také vývoj posledních let byl plný zvratů: v době rozpadu Titovy federace a následných válek se Černá Hora jako jediná jugoslávská republika stala spojencem Srbska, aby se od Bělehradu postupně distancovala a 15 let po Slovinsku a Chorvatsku nakonec sama vyhlásila nezávislost. Černá Hora je poslední východoevropskou zemí, v níž se někdejší komunistická strana dodnes dokázala udržet nepřetržitě u moci, v roce 2002 však přijala euro zároveň se zakládajícími státy eurozóny.

Díky dobové idealizaci společného slovanského původu a fascinaci „černohorskými junáky“, kteří statečně hájili svobodu a nezávislost své země proti Turkům, patří české prameny o Černé Hoře z doby před rokem 1918, od cestopisů, fejetonů, etnografických rozborů a politické publicistiky po básně a obrazy k nejbohatším na světě. Po ztrátě politické svébytnosti a začlenění do jugoslávského státu však Černá Hora zůstala jak v českém, tak světovém měřítku na okraji zájmu badatelů i širší veřejnosti. Předkládaná práce je tedy v českých zemích po více než sto letech prvním pokusem o přehled a interpretaci černohorských dějin od nejstarších dob po žhavou současnost. Vzhledem k velkému časovému záběru a omezenému rozsahu bylo nutno soustředit se jen na nejdůležitější historické události a sledovat především specificky černohorskou problematiku na úkor širšího, balkánského, jugoslávského či evropského kontextu, k němuž lze v našich knihovnách a knihupectvích najít rostoucí počet domácích i zahraničních titulů. Knížka, kterou držíte v ruce, vychází v rámci edice, věnované dějinám jednotlivých států. Půjde tedy především o dějiny politické, místy však také o nezbytný nástin dějin kulturně-sociálních. Bez krátké analýzy tradičního kmenového uspořádání společnosti by například vývojové pe-

ripetie černohorského státu byly jak obtížně srozumitelné, tak ochuzené o značnou část své originality a přitažlivosti.

Černohorské dějiny jsou neodmyslitelné od malého, ale členitého a dramatického kusu hornaté země nad jadranským pobřežím. Jejich výklad jsem se proto snažil ukotvit v konkrétním prostoru, který jsem vedle několikaletého studia dochovaných pramenů a sekundární literatury také prochodil pěšky křížem krážem ve všech ročních obdobích, v ospalých letních vedrech i za politických bouří. Žádný kout naší planety již dávno není exotický, tím méně Černá Hora, kde počet českých návštěvníků každoročně roste o pár tisíc. Tato kniha je určena všem zájemcům, především však těm, kteří se do Černé Hory chystají nebo ji už navštívili a chtějí se o ní dozvědět víc.

autor

Středověká státnost: od Duklji přes Zetu po Černou Horu

Antické dědictví a stěhování národů

Prvními obyvateli západního Balkánu, doloženými v historických pramenech, byli Ilyrové. Na jihu dnešní Černé Hory se rozkládala území kmene Labeatů a Dokleatů, v severních krajích sídlili patrně Pirustové a Autariatové. Informace o jejich životě můžeme dnes částečně čerpat z antické literatury nebo z archeologických průzkumů, příliš málo toho však víme například o jejich jazyce. Roku 168 před n. l. byli místní Ilyrové definitivně poraženi a podmaněni Římany a jejich území se stalo integrální součástí římské říše. Tím byl zahájen pozvolný proces romanizace místního obyvatelstva, spojený s pronikáním typických politických, hospodářských a kulturních struktur vyspělé antické civilizace. Vedle rozvalin města Dioclea, významného římského municipia na soutoku řek Morači a Zety u dnešní Podgorice, se stopy starověkého dědictví zachovaly zejména na pobřeží. V antice, a to již před příchodem Římanů, zde bylo založeno několik měst, např. Budva (Buthoa), Ulcinj (Olcinium) nebo Risan (Rhizona), jež v následujících staletích sehrála důležitou roli jako střediska obchodu a brány do světa. Poblíž Starého Baru lze dodnes spatřit posledního mlčenlivého pamětníka slavné říše římské – obrovský olivovník, zasazený podle odhadů před dvěma tisíci lety.

Po rozdělení Římské říše roku 395 se území provincie Prevalis, která pokrývala zhruba dnešní severní Albánii a jih Černé Hory, stalo součástí její stabilnější a životaschopnější východní poloviny s centrem v Konstantinopoli. Románsky hovořící obyvatelstvo provincie již v této době vyznávalo oficiální náboženství Byzantské říše – křesťanství. Ani Byzanc však nakonec nebyla ušetřena důsledků rozsáhlého migračního procesu, známého jako stěhování národů. V první třetině 7. století pronikly na tehdy chabě chráněná byzantská území v masovém měřítku slovanské kmeny, které se v jihovýchodní Evropě začaly trvale usazovat. Proces postupné slovanské kolonizace,

poznamenaný stýkáním, potýkáním a prolínáním s románsko-ilyrskými starousedlíky, zasáhl také nevelký, ale členitý prostor skadarsko-zetského bazénu, jadranského přímoří a přilehlých hornatých oblastí. Pro tuto zemi, ležící zhruba mezi Bokou Kotorskou na severu, ústím řeky Bojany na jihu a rozvodím mezi úmořímí Jadranu a Černého moře ve vnitrozemí, se ustálil název Duklja. Šlo o ozvěnu jména jednoho z dávných ilyrských kmenů – Dokleatů, římské Dioclee i s ní spojovaného císaře Diokletiana, který v pozdějších představách místních obyvatel zmuťoval v mýtickou postavu „cara Dukljana,“ dábla, přikovaného podle pověsti pod Vezírovým mostem přes Moraču.

Pro období 7. a 8. století, kdy složení obyvatelstva prodělávalo řadu změn, máme k dispozici mizivé množství dokladů. Slované obecně kolonizovali nejprve úrodné kraje a okolí cest, po nichž do hloubi Balkánu pronikali, zatímco starousedlíci se déle udržovali v přímořských městech a horských oblastech. Ve sféře komunikace převážil jazyk nově příchozích Slovanů, v náboženské oblasti naopak zvítězila víra původního obyvatelstva, Byzance a latinského Západu – křesťanství. Proces vzájemné asimilace a splývání probíhal po několik staletí a v odlehlejších oblastech nebyl zcela dokončen ani v době osmanské expanze. Na dohled od Skadarského jezera se tyčila horská pásma dnešní severní Albánie, kde se i během římských staletí zachovaly ilyrské dialekty, jež daly základ novodobé albánštině. Slovanští přistěhovalci si od svých sousedů, které ani oni nedokázali ve větší míře podmanit či asimilovat, přejali četné pojmy z pastevecké terminologie, a obohatili je naopak o vlastní slovní zásobu z oblasti zemědělství. Úspěšnější byla – ovšem teprve v horizontu několika stovek let – jazyková asimilace románsky hovořících pastevců, kterým Slované říkali Vlaši. Jejich způsob života, spočívající v sezónním nomádském kočování mezi letními vysokohorskými pastvinami a zimními sídly v nížinách (tzv. transhumance), který jako jediný zajišťoval obživu ve vysoko položených oblastech, přejímali zase sami Slované. Neznáme přibližný počet starousedlíků a nově příchozích ani další demografické údaje, jež by mohly dlouhodobý proces vzájemného splývání blíže osvětlit. V této souvislosti se vynořuje otázka, co je vlastně měřítkem asimilace. Hledisko „vítězného“ jazyka je v našem případě, kdy je záro-

veň patrná značná kontinuita předchozích kulturních vzorců, technik a způsobu života, evidentně příliš zjednodušené. Povědomí o někdejších jinojazyčných starousedlících, včetně jmen těchto skupin a četných toponym (např. Durmitor), bylo v Černé Hoře živé ještě v době prvních etnografických výzkumů na přelomu 19. a 20. století.

Nevíme, jak se jednotlivé skupiny slovanských přistěhovalců na Balkán od sebe lišily a co bylo reálným obsahem jejich diferenciace. Jména některých slovanských skupin z dob stěhování národů, například „Srbové“ nebo „Chorvati,“ se zachovala dodnes v názvech moderních národů, zformovaných v 19. století. Kontinuita mezi jejich dnešními příslušníky a nositeli těchto identifikací ze 7. či 8. století, ať ve smyslu sociokulturním nebo čistě biologickém, je však vzhledem k pozdějším rozsáhlým migracím, míšením a uplynulému času velmi slabá.

Obezřetně musíme též přistupovat k informacím byzantských autorů, z nichž čerpáme většinu představ o raném středověku v této části Evropy. Oblasti odtržené od říše a ovládané Slovany nazývali Byzantinci „Sklaviniiemi“ a snažili se nad nimi alespoň formálně obnovit svou suverenitu. Pro tyto Sklavinie používali různá jména, odvozená většinou od starých názvů oblastí a dalších toponym, bez ohledu na reálnou strukturu nebo případnou sebeidentifikaci tamějšího obyvatelstva. Řecky mluvící Byzantinci, nazývající sami sebe „Romeji,“ tj. Římany, moderní koncept etnické příslušnosti neznali. Významným pramenem je spis císaře Konstantina Porfyrogenita (905–959) *De administrando imperii* (O správě říše), v němž se mezi jinými hovoří také o Dukljanech. U obyvatel sousedních Sklavinií uvádí, že jejich obyvatelstvo odvozuje svůj původ od Srbů nebo Chorvatů, v případě Dukljanů však nic podobného nepíše. Tato skutečnost je předmětem různých interpretací a sporů. Podle převažujících srbských výkladů byli Dukljané nepochybně Srby a císař se o tom jen zapomněl zmínit, někteří chorvatští autoři toto mlčení naopak chápou jako doklad jejich chorvatského původu a Černohorci zase tlumočí text jako důkaz o specifické, na Srbech i Chorvatech nezávislé identitě svých předků. Zatímco v chorvatské nacionalistické optice patřila středověká Duklja spolu se severněji položenými územími Travunie, Paganie a Kanalitska historicky k tzv.

Červenému Chorvatsku, srbští autoři zpravidla operují s tezí o tzv. dvou centrech rané srbské státnosti, Rašce a Duklje, což jim umožňuje integrovat do výkladu národních dějin část historického dědictví jadranského přimoří. Vyhraněně černo-horské interpretace z posledních let pro změnu konstruuji idealizovanou, tisíciletou svébytnost a nepřerušenou kontinuitu vlastní státnosti od středověké Duklji až po dnešek.

Duklja za vlády Vojislavljevićů (997–1182)

První dukljanský panovník, jehož jméno známe nejen z legend, se jmenoval Petar (Petr) a vládl někdy v 9. století. Jeho titul – archont – a řecký nápis na pečeti ukazují na to, že šlo o vazala Byzance, která postupně obnovila svůj vliv v oblasti, dočasně ztracený po masivním průniku slovanských kmenů. Politické dějiny Duklji, které můžeme blíže rekonstruovat od konce 10. století, jsou příběhem malé země na mocenské periferii Byzance; země, jejíž vládci se při oslabení centra chápali příležitosti vystupovat samostatně a rozšiřovat svůj vliv. V tomto počínání jim napomáhala nesnadná přístupnost jejich země po souši. Podobný scénář se opakoval také v budoucnosti, s Černohorci v roli Dukljanů a Osmany v roli Byzantinců: sklon k politické roztržce s kontinentální mocností dala budoucí Černé Hoře do vínku sama příroda. Duklja byla zároveň vzhledem k zeměpisné poloze a převaze námořní komunikace blízká latinskému Západu, jehož vliv se silně projevoval v církevních otázkách, v kultuře a obchodu.

Od konce 10. do konce 12. století vládla Duklji dynastie Vojislavljevićů, nazvaná po druhém doloženém vládcu, Vojislavovi. Významnou postavou však byl již jeho předchůdce, kníže a světec Vladimir (před 997–1016). Vladimirova vláda byla poznamenána konfliktem s bulharskou (teritoriálně spíše makedonskou) říší cara Samuila, která tehdy ohrožovala jak Duklju, tak Byzanc. V roce 997 bylo dukljanské vojsko poraženo a Vladimir carem Samuilem zajat. Do vlasti se pak Vladimir vrátil jako carův zeť a vazal. V rámci bojů o moc po Samuilově smrti byl vylákán do makedonské Prespy a tam v roce 1016 zavražděn. Jeho posmrtný život na tomto světě však pokračoval: brzy byl svatořečen, jeho kult se rozšířil

i za hranice Duklji a jako světec je Vladimír v Černé Hoře uctíván dodnes.

Kníže Vojislav (1018–1043?) nastoupil na trůn jako byzantský vazal. Ve 30. letech využil bezvládní ke svržení byzantské moci, byl však záhy poražen a odvečen do Konstantinopole. Odtud uprchl do vlasti, kde zorganizoval úspěšnější reprízu předchozího povstání. Vítězství odstředivých tendencí stvrdil v letech 1040 a 1042 porážkami byzantských vojsk. Vojislavův nástupce Mihailo (Michal) urovnal vztahy s Byzancí formálním spojenectvím a svatbou s císařovou dcerou, jinak však pokračoval v nezávislé politice svého předchůdce. Dukljanské území rozšířil na sever až k řece Neretvě. Vztahy s Konstantinopolí se opět zhoršily v 70. letech 11. století, kdy Mihailo podpořil povstání makedonských Slovanů proti Byzantské říši. V církevních otázkách tvořil dukljanský stát součást katolického Západu. Mihailo se angažoval ve prospěch Dubrovníka oproti Splitu ve sporech o jurisdikci a o této otázce jednal také s Římem. Z roku 1078 pochází dopis papeže Řehoře VII., v němž hlava katolické církve Mihaila tituluje jako „rex Sclavorum“ – král Slovanů – byť přesné datum a forma uznání Mihailova nároku na královský titul, jež muselo dopisu předcházet, není známo. Dukljanský vladař, který v počátcích svého panování užíval vysokého byzantského titulu „protospator“, se tak definitivně vymanil ze systému byzantské hierarchie. Královský titul následně užívali další panovníci dynastie Vojislavljevičů, jako první Mihailův syn Bodin, za něhož dukljanský stát dosáhl svého největšího územního rozsahu. V roce 1089 dosáhl Bodin významného úspěchu také na církevním poli, když bylo barské biskupství, založené v polovině 8. století, povýšeno na arcibiskupství.

Po Bodinově smrti (patrně roku 1101) vypukly boje o následnictví a na dukljanský trůn v rychlém sledu usedlo několik králů. Dynastické spory vedly k územním ztrátám oblastí mimo původní jádro země a posilovaly vliv vnitrozemského souseda Duklji – Rašky, zárodku pozdějšího Srbska. Význam Duklji, vyčerpávané jak vnitřními mocenskými rozpory, tak rychle se měnícími vztahy s Byzancí a Raškou, během několika desetiletí upadl. Kníže Radoslav, vládnoucí v polovině 12. století, se opět stal byzantským vazalem. Vojislavljevičové již od té doby neužívali ani královského titulu svých předků.

Prakticky po celý středověk přímořská města prosperovala a ze všech katastrof se dokázala překvapivě brzy vzpamatovat. V době před velkými zámořskými objevy bylo Středomoří jednou z ekonomicky a kulturně nejrozvinutějších oblastí světa. Výhodná poloha v kombinaci s dlouhou urbánní tradicí dukljanská přímořská města k prosperitě takřka předurčovala. Ze středomořského světa, zejména prostřednictvím protilehlého Apeninského poloostrova, překypujícího bohatými kulturními tradicemi, přijímala města na východním břehu Jadranu většinu civilizačních impulsů.

Většinu architektonických památek z doby středověké Duklji smetl čas. Dodnes však můžeme obdivovat kotorskou baziliku sv. Tripuna (Trifona), založenou již v roce 809, jejíž dnešní podoba v románském stylu pochází z roku 1166. Mimo území současné Černé Hory, v chorvatském Stonu, se zachoval kostel sv. Mihaila z 11. století s freskami, jež zachycují jeho zakladatele (ktitora), dukljanského krále Mihaila. K centřům vzdělanosti patřilo opatství na mysu Ratac mezi Barem a Sutomore. Tam také ve 12. století vzniklo nejvýznamnější zachovalé dílo dukljanské literatury, tzv. *Letopis popa Dukljanina*. Latinský spis, sepsaný podle původně slovanských textů, představuje literárně i historicky cennou kroniku, která přibližuje politické dějiny dukljanského státu i některých dalších slovanských zemí. *Letopis popa Dukljanina* obsahuje též oblíbenou legendu o sv. Vladimirovi a Kosaře, dceři cara Samuila, která se prý do otcova vězně zamilovala, vynutila si jeho propuštění a pak si jej vzala za muže.

Ve státě Nemanjićů (1182–1360)

Od 60. let 12. století rostla moc velkého župana Stefana (Štěpána) Nemanji a s ní také území jeho státu, známého jako Raška – podle města Ras u dnešního Nového Pazaru. Raška se již vzhledem ke své poloze vyvíjela pod silným vlivem Byzance a částečně též Uher. Kromě dalších úspěšných výbojů ovládl Nemanja v letech 1182–1186 celé dukljanské území, a definitivně tak ukončil éru panování dynastie Vojislavljevićů, jejíž příslušníci uprchli do Dubrovníku. Rašská vojska vyplnila všechna města kromě Kotoru. Hospodářský a kulturní význam